

הגדרת הנישואין | ב.

תוכן:	דעת הרמב"ם
פתיחה	איסור ארוסה
אופי פעולת הנישואין	חיוב מזונות
מסירה	סיכום
חופה קונה	

פתיחה

ניתן להבין את מהות פעולת הנישואין בשני אופנים:

1. פעולה הלכתית המחילה חלות: בדומה לקידושין, בהם המקדש מחיל חלות ע"י פעולת קידושין שהיא מעין 'מעשה קניין', כך גם פעולת הנישואין היא מעין מעשה קניין המחיל חלות. לפי כיוון זה, הבעל הוא מחיל החלות.

2. פעולה אנושית-מציאותית של קירוב בין בני הזוג, וחלות הנישואין קורית ממילא, כתולדה של פעולה זו.

הנפק"מ הפשוטה בין שני הכיוונים הללו היא האם יש צורך בעדי קיום¹: אם נאמר שהאדם הוא מחיל החלות, כמו האפשרות הראשונה, יתכן שיש צורך בעדי קיום; אך אם נאמר כמו האפשרות השנייה, שהחלות חלה ממילא בעקבות פעולתו, מספיקים עדי בירור. בשאלה זו ישנה מחלוקת: מדברי תוס' ר"י הזקן (קידושין י: ד"ה חופה) נשמע שיש צורך בעדי חלות, אך ישנם אחרונים הסוברים שדי בעדי בירור (אבי עזרי אישות ג, יג ד"ה והנה).

נפק"מ נוספת היא לגבי תנאי: אם נאמר שזו פעולה המחילה חלות, ייתכן שניתן להתנות תנאי, אך אם נאמר שהחלות חלה ממילא אזי בהכרח לא ניתן להתנות תנאי. גם בשאלה זו נחלקו: רבינו ירוחם (חלק חוה נתיב כב, ח"ד) נוקט שא"א להתנות תנאי², אך יש אחרונים שסוברים שניתן להתנות (שאג"א סימן צג; וע"ע שו"ת רעק"א תנינא סי' נא).

¹ זאת על פי דברי הגר"ח (יבום וחליצה ד, זט), שמניח שבפעולות בהם האדם הוא מחיל החלות יש צורך בעדי קיום, בעוד בפעולות בהם החלות חלה ממילא העדים הם עדי בירור. הוא תולה בחלוקה זו גם את הצורך ב'דעת': כשהאדם מחיל החלות, יש צורך בדעת, וכשהחלות חלה ממילא, מספיקה כוונה, ואין צריך 'דעת'.

² יש מי שמגיה בדבריו, כך שאיננו מדבר על תנאי בנישואין (ע"י הגהות על ב"י אה"ע סי' לט).

אופי פעולת הנישואים

בגמרא מוזכר שנישואין נעשים ע"י חופה, ונחלקו הראשונים מהי חופה. ישנם שני כיוונים מרכזיים בהבנת החופה: כיוון אחד הוא ייחוד, וכיוון שני הוא מנהגי החתונה (הינומא, ד' קלונסאות ועוד).

נראה שמחלוקת זו תלויה בשתי ההבנות שהצגנו לעיל: הראשונים שסוברים שחופה היא ייחוד, כנראה סוברים שהתוכן של פעולת הנישואין הוא קירוב בין בני הזוג, ולכן אין די בפעולה סמלית, אלא יש צורך בקירוב מציאותי בין בני הזוג; והראשונים החולקים מבינים שמהות פעולת הנישואין הוא קנייני-פורמלי, ולכן מספיקה פעולה סמלית, המייצגת בעיני העולם את עובדת היותם נשואים.

הבנה זו מתחדדת מן העובדה שבכיוון השני, שחופה היא מנהגי החתונה, ישנן דעות רבות בהגדרת החופה; עובדה המלמדת על כך שאין חיוב בפעולה ספציפית, והכל תלוי במנהג – דבר המרמז על כך שזו פעולה בעלת אופי קנייני, שנקבע ג"כ לפי המנהג (עי' בית מאיר נה, א ד"ה ויתייחד). כך גם לגבי הכיוון הראשון, שחופה היא ייחוד, הסברא שהזכרנו שלשיטה זו תוכן פעולת הקידושין הוא קירוב בין בני הזוג, מתחזקת על פי דעת הרמב"ם הסובר שצריך ייחוד הראוי לביאה (אישות י, ב), ועוד יותר לפי הסבר הלח"מ שם שמבין ש'ראוי לביאה' מוגדר לפי כוונת האדם, האם הוא מוכן לבעול במצב כזה או לא.

הר"ן (א. מדפי הרי"ף, ד"ה או) מביא כיוון נוסף לגבי הגדרת החופה, והוא הכנסה לרשותו. בדעה זה ברור שתוכן מעשה הקידושין הוא קנייני, כמו הצד הראשון בחקירה בה פתחנו.

מסירה

ניתן לראות מח' זו בסוגיה נוספת. הגמ' (מח:) מתארת סוג של נישואין הנעשים ע"י כך שהאב³ (או שלוחיו) מוסר את הבת לבעל (או לשלוחיו). הגמ' דנה במעמד האשה בתקופה שמרגע המסירה עד לרגע הגעתה לרשות הבעל ממש, ושם מובאת דעת שמואל, שהמסירה מחשיבה את האישה לנשואה לעניין ירושה, ונח' הראשונים בהבנת דבריו.

תוס' (שם, ד"ה ושמואל) כותבים:

"למעוטי תרומה אתי, וירושנה נקט לרבנותא, דלא מיבעיא ליטמא לה ולהפרת נדריה דהויא מסירה כחופה אלא אפילו ליורשה".

כלומר, תוספות מבין שמסירה מהווה פעולת נישואין, כמו חופה, והנמסרת נחשבת כנשואה לכל דבר, מלבד אכילה בתרומה⁴, ומה שאמר שמואל שנחשבת נשואה לעניין הירושה, כוונתו אפילו לעניין זה, וכל שכן לשאר הדברים שנחשבת נשואה.

³ מסירת האב מתרחשת בקטנה ובנערה, שהן ברשות האב; ישנה מסירה גם בבוגרת (וכן באלמנה וגרושה מן הנישואין), בה היא יוצאת מרשות עצמה, ונכנסת לרשות הבעל (רמב"ם אישות כב, א).

⁴ איסור אכילת תרומה בארוסה הוא רק מדרבנן (נז), ולכן למרות שמדאורייתא מוגדרת כנשואה, אינה אוכלת בתרומה.

אך רש"י (שם, ד"ה שמואל אמר לירושתה) כותב:

"לירושתה הוא דמהניא מסירה, שאם מתה בדרך בעל יורש נדונייתה, [...] אבל לתרומה ולהפרת נדריה שלא בשותפות ולמציאתה [...] לא מהניא מסירה כי חופה".

כלומר, רש"י מבין שבניגוד לחופה, מסירה איננה מייצרת נישואין, והנמסרת עודנה ארוסה, ורק לגבי דין ירושה נחשבת המסירה כנישואין. כוונת שמואל כשאמר ירושה היא שדווקא לעניין זה נחשבת נשואה, אך לשאר הדברים דינה כארוסה⁵.

מסירה הינה פעולה בעלת אופי קנייני – האשה עוברת מרשות אביה, לרשות בעלה; אך זו לא פעולה של קירבה. לכן נראה שמחלוקת רש"י ותוס', האם מסירה היא סוג של נישואין, תלויה בשאלה שהוזכרה לעיל: לדעת תוס' נישואין היא פעולה בעלת אופי קנייני, ולכן מסירה מועילה כמו חופה; אך לדעת רש"י חופה היא פעולה המייצרת קירבה, ולכן מסירה איננה נישואין⁶.

חופה קונה

הגמ' (קידושין ה.) מביאה את דברי רב הונא הסובר שניתן לעשות קידושין ע"י חופה:

"אמר רב הונא: חופה קונה מקל וחומר: ומה כסף שאינו מאכיל בתרומה - קונה, חופה שמאכלת בתרומה - אינו דין שתקנה"

כלומר, רב הונא לומד ק"ו מקידושין לנישואין. הנחת המוצא של הק"ו היא שנישואין וקידושין הם פעולות מן אותו הסוג, כלומר מעין פעולות קניין המחילות חלות, ולכן שייך ללמוד מעוצמתה של פעולה אחת לחברתה. על פי האמור לעיל, ניתן לערער על הנחה זו – ניתן לומר שנישואין, בניגוד לקידושין, איננה פעולה קניינית-סמלית המחילה חלות, אלא פעולה מציאותית של קירבה, ולכן אי אפשר ללמוד זה מזה. כיוון זה מופיע בדברי תלמיד הרשב"א (שם: ד"ה חופה):

⁵ אמנם גם רש"י מודה שנחשבת חלקית כנשואה, לעניין ירושת נדונייתה (הבעל יורש את אשתו, אך לא את ארוסתו), לעניין שהאב אינו יכול להפר נדריה (האב יכול להפר את נדרי בתו ארוסה, אך לא נשואה), ולעניין מיתה בחנק (ולא בסקילה, כארוסה). ונבאר את החריגים הללו: רש"י (שם) מבאר שירשה משום אומדן דעת של האב, שהתכוון להקנות לו הנדוניה כבר בשלב זה; לעניין הפרת נדרים, מבאר הריטב"א (מח: ד"ה ושמואל) בדעת רש"י, שאף שמסירה איננה מכניסה אותה לרשות הבעל, היא מוציאה אותה מרשות האב, ולכן אינו יכול להפר נדריה; ובדומה יש לתרץ לגבי עונש המיתה, שמיתה בסקילה היא דין ברשות האב, וכיוון שיצאה מרשותו איננה בת סקילה, אף שעוד לא נכנסה לרשות הבעל.

⁶ קשר זה אינו מוכרח: גם אם נאמר שנישואין הם פעולה קניינית, ייתכן ומסירה לא תהווה נישואין מסיבות אחרות. אך הכיוון הראשון הוא הכרחי: אם נישואין הם פעולה מציאותית, אזי בהכרח מסירה לא מועילה להחשיבה כנשואה. ולפי"ז צ"ל שהרמב"ם, שלעיל ראינו שסובר שנישואין הם פעולה מציאותית, סובר כרש"י שמסירה אינה מחשיבה את האשה לנשואה, ולכן הבעל איננו מפר את הנדרים שנדרה מרגע המסירה, כהבנת הלח"מ (נדריים יא, כב), ולא כהבנת הכס"מ שם.

"וקשיא לן ונימא איפכא מה חופה שאינה קונה גומרת, כסף שקונה אינו דין שגומר? [...] וי"ל כי אם לשארו כתיב ודרשינן שארו זו אשתו, ומדקרי לה שארו בעי שיהא שם קירוב, ובלא חופה וביאה ליכא קירוב"⁷

מכל מקום, סברת רב הונא היא שנישואין היא פעולה הלכתית, המחילה חלות. הגמ' שם דנה בק"ו של רב הונא, מבלי לערער על הנחה זו, ובסוף הסוגיא נחלקו האמוראים האם יש ק"ו או לא. לדעת רוב הראשונים אין הלכה כרב הונא, כך שייטכן שהם מקבלים את הנחת המוצא של דבריו, שנישואין הם סוג של פעולת קניין, ודוחים את הק"ו מסיבות צדדיות, וייתכן שהם דוחים את כל הנחת היסוד עליה מתבסס הק"ו ומבינים שנישואין היא פעולה מציאותית.

אמנם לדעת ר"ח (הו"ד ברמב"ן שם, ד"ה לא; הרמב"ן שם מבין כך גם בדעת הרי"ף) יש ספק האם פוסקים כמותו או לא. ניתן לומר שהספק הוא בכל מהות הנישואין, האם הם מעשה קניין או פעולה מציאותית, אך מסתבר יותר לומר שהספק הוא נקודתי בק"ו, ור"ח מקבל את התפיסה הבסיסית של נישואין כמעשה קניין, כדעת רב הונא⁸.

דעת הרמב"ם

לעיל ראינו בדעת הרמב"ם שנישואין נעשים ע"י ייחוד, ומכך הסקנו שלדעתו פעולת נישואין היא פעולה מציאותית, ולא הלכתית. כעת נביא לכך סיוע ממקור נוסף. הרמב"ם בתחילת הלכות אישות (א, א) כותב:

"קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא איש אותה מכניסה לביתו ובעלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה; כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר: 'כי יקח איש אשה ובא אליה'."

מדבריו נראה שהנישואין היו קיימים עוד קודם נתינת התורה, וכל שחידשה התורה הוא שיש להקדים אליהם קידושין. כלומר, התורה לא הגדירה את מעשה הנישואין, שהיה מוגדר עוד קודם, אלא רק ציוותה לעשות קידושין לפניו. לפי⁹ נראה מוכרח שהנישואין אינם פעולה קניינית המחילה חלות (שכן אלו סוג הפעולות שחידשה התורה), אלא פעולה מציאותית (והתורה חידשה שבעקבותיה חלה חלות).

⁷ יודגש שתלמיד הרשב"א אינו חולק על דברי רב הונא; כל שהבאתי מדבריו הוא שישנו הבדל מהותי בין פעולת הנישואין לפעולת הקידושין, הגורם לכך שלא ניתן להשליך באופן מלא מפעולה אחת לחברתה. לגופם של דברים, נדמה שתלמיד הרשב"א מבין שבנישואין יש את שני הצדדים שהוזכרו לעיל: גם קנייני-הלכתי, וגם קירוב מציאותי. לכן חופה עשויה להחיל גם את קניין הקידושין (כיוון שיש לה כוח קנייני, כקידושין, ולכן ניתן ללמוד את עוצמתו של כוח זה בק"ו מקידושין), אך קידושין אינם יכולים להחליף את החופה, כיוון שיש בנישואין גם מרכיב לא קנייני וע"ע חידושי הגרנ"ט סימן יט.

⁸ אמנם, בסוגיית מסירה ר"ח מבין כדעת רש"י, שמסירה איננה מחשיבה את האשה לנשואה (ולדעתו (הו"ד ברמב"ן מח: ד"ה ואוקימנא) הבעל אף אינו יורש אותה, כדין ארוסה, עוד יותר מדעת רש"י, שסובר שנחשבת כנשואה לעניין זה), וצ"ל שלמרות שסובר שנישואין הם סוג של מעשה קניין, בכל זאת מסירה לא תועיל מסיבה אחרת, ועי' הערה 6.

אמנם, אנו יודעים שהגדרת הנישואין אצל גויים (וה"ה לפני מתן תורה) שונה מהגדרתה אצל ישראל (סנהדרין נו; וכן רמב"ם אישות א, א, שם י, ב):

"דתני רבי חנינא: בעולת בעל - יש להו, נכנסה לחופה ולא נבעלה - אין להו".

כלומר, לגויים אישה תחשב לנשואה רק ע"י בעילה, בעוד בישראל כבר משלב החופה נחשבת נשואה. העובדה שישנו שוני בין הגדרת הנישואין בישראל ובגויים מראה שהתורה חידשה גם כן את פעולת הנישואין, ולא כפי שרצינו לדייק ברמב"ם לעיל שהנישואין בישראל זהים לנישואי גויים.

איסור ארוסה

השלכה נוספת שיש לחקירה הנ"ל היא לגבי מעמד האשה בין האירוסין לנישואין. אם נאמר שנישואין היא פעולה קניינית, המייצרת חלות על האשה, המשמעות היא שעד כה האשה לא 'נקנתה' לגמרי, ויש לעשות פעולה נוספת בכדי להשלים את הקניין. אבל אם נאמר שנישואין היא פעולה מציאותית, הרי שהנישואין איננו בניית נדבך נוסף על גבי הקידושין, אלא 'מימוש' של הקניין שנעשה בקידושין.

ניתן לראות שאלה זו בהתייחס לאיסור הארוסה על הארוס. לדעת רוב הראשונים, איסור זה הוא מדרבנן, אך לדעת הראב"ד (ה"ד ברשב"א ז: ד"ה ואסר) ומקצת הראשונים זהו איסור דאורייתא. על פי מה שהסברנו לעיל, נראה שמי שמבין שהנישואין היא פעולה מציאותית, מבין שכבר באירוסין נשלם הקניין, ולכן הארוסה בהכרח מותרת לארוס (מדאו'); רק אם נאמר שהנישואין הוא פעולה קניינית, ולכן בארוסה עוד לא נשלם הקניין, רק אז ניתן לומר שהארוסה תיאסר על הבעל מדאו'. כיוון זה מפורש בדברי השיטה ישנה (ה"ד בשיטמ"ק ז: ד"ה וזה לשון שיטה ישנה):

"אסר לנו את הארוסות מדכתיב חופה באורייתא ... וכיון דבעיא מסירה לחופה ש"מ דלא קניא לה לגמרי הילכך הויה לה כארוסת אחר לגביה ואסירא ליה כדין אשת איש"

חיוב מזונות

ניתן להצביע על השלכה נוספת שיש לשאלה זו – האם הנישואין הם פעולה קניינית-הלכתית או מציאותית – בהקשר של חיובי הבעל לאשתו. אם נאמר שנישואין הם פעולה מציאותית, אזי לאשה נשואה ישנו מעמד כפול: היא קניינו של הבעל (ע"י האירוסין), ובנוסף גם כן קרובה אליו וחיה יחד איתו (ע"י הנישואין); אבל אם נאמר שנישואין הם פעולה קניינית, אזי היחס בין האיש והאישה הוא קנייני גרידא.

אם כן, ניתן לגזור משאלה זו לגבי חיובי הבעל כלפי אשתו הנשואה: אם נאמר שנישואין הם פעולה קניינית, כל היחס בין האיש והאישה הם ממשור זה, ולכן גם חיובי הבעל לאשתו ינבעו מצד היותה קניין כספו; אך אם נאמר שהנישואין הם פעולה מציאותית, וישנו מישור נוסף של יחס בניהם (החיים המשותפים), ניתן לומר שחיובי הבעל ינבעו ממשור זה.

בכיוון הראשון כותב המהר"ם אלשיך⁹ (סימן פו):

"דחיובא דמזונות מטעמא דאיהי קנין כספא ומאי דאיפטר מנייהו עד השתא הוי משום דעכובא ממנה שהוא זמן הכנת תכשיטיה".

כלומר, חיוב המזונות נובע מצד היותה קניין כספו של הבעל.

בכיוון השני כותב המהרי"א ענזיל (הערות לאבנ"מ צג, הגהה א), שחיוב המזונות נובע "מצד האישות שבניהם", כלומר מן הקרבה שיש בניהם, שנוצרה בנישואין, כדלעיל.¹⁰

סיכום

במאמר זה הצגנו שתי תפיסות בנוגע למהות הנישואין, והראנו את השלכותיהם על סוגיות שונות במהלך המסכת. תפיסה אחת גורסת שנישואין הם סוג של מעשה קניין, כמו קידושין, ויחד שתי פעולות אלו משלימות את קניית האשה, ויצירת מעמדה כאשתו; ותפיסה שניה, הרואה את הנישואין כמימוש וכהוצאה לפועל של הקניין הנעשה בקידושין, ולא כיצירה של דבר חדש. לפי תפיסה זו, החלויות של הנישואין הם רק תוצר לוואי, ועיקר הנישואין הוא בפעולה כשלעצמה.

לשאלה זו ישנה השלכה לגבי הצביון של מעשה הנישואין: לתפיסה הראשונה, מעשה הנישואין הוא מעשה קנייני בעיקרו, ולתפיסה השניה מעשה הנישואין הוא מעשה של קרבה בין האיש והאשה, המוציא לפועל את הקניין שנעשה באירוסין.

ראינו שיש לכך גם השלכה לגבי מעמד האשה בפרק הזמן בין האירוסין לנישואין: לתפיסה הראשונה, בארוסה טרם נגמר הקניין, ולכן אינה לגמרי אשתו, וייתכן שאף תיאסר על הארוס מסיבה זו; ולתפיסה השניה ארוסה היא אשתו לכל דבר (למעט שעובדה זו טרם באה לכדי ביטוי מעשי).

השלכה נוספת שראינו, מתייחסת לחיוב המזונות של האיש כלפי אשתו: לתפיסה הראשונה, כל הפעולות המקשרות בין האיש והאשה הם קנייניות, ולכן גם חיוב המזונות נובע מהיות האשה קניין כספו של האיש; ולתפיסה השניה ישנו סוג נוסף של קישור בניהם - הקרבה בניהם, וייתכן שחיוב המזונות נובע ממנו.

⁹ המהר"ם אלשיך מביא זאת בתור הסבר למ"ד 'חלתה היא מעלה לה מזונות' (ב.), בעוד בסוגיא זו נפסק כמ"ד שאינו מעלה לה מזונות (שם).

¹⁰ לשאלה זו, האם חיוב המזונות נובע מצד היות האשה קניין כספו או מצד הקרבה שנוצרה בניהם, ישנה נפק"מ: אם נאמר שחיוב המזונות נובע מצד היותה קניין כספו, מסתבר לומר שחיוב המזונות מתחיל עקרונית כבר מן האירוסין, ורק נדחה מפני עיכוב האשה (כדברי המהר"ם אלשיך לעיל); ולכן בהגעת הזמן, שהאשה כבר איננה מעכבת, חיוב המזונות הוא מעיקר הדין (ולא בתורת קנס), ולכן מסתבר שהבעל זוכה במעשי ידיה (כדעת הריטב"א נז. ד"ה אוכלת משלו). ואם נאמר שחיוב המזונות נובע מצד הקרבה והאישות שיש בניהם, אזי חיוב המזונות מתחיל עקרונית מן הנישואין, ומה שמתחייב בהגעת זמן הוא בתורת קנס, ולכן לא יזכה במעשי ידי אשתו (כדעת הרא"ה, הו"ד בשיטמ"ק קז: ד"ה ואי).